

AXC-də dini və dünyəvi təhsil hüququ

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, dünyada yaranan siyasi şərait daha çox Azərbaycanın dini və dünyəvi vəziyyətinin ziddinə idi. Belə bir şəraitdə həm dünyaya inteqrasiya etmək, ümumbəşəri demokratikləşmə prosesinə qoşulmaq, həm də cəmiyyətin əsrlərlə formalaşmış mənəvi dəyərlərinə həssas yanaşmaq kifayət qədər çətin idi. Səbuhi Hacıyevin fikrincə, Azərbaycan sərhədləri daxilində ermənilərin müsəlman və yəhudilərə qarşı qırğınlar törətməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirirdi. Çünki bu qətləmlər Rusiyanın köməyi ilə həyata keçirən erməni təşkilatları bunu milli zəmindən daha çox dini zəmində baş vermiş hərəkətlər kimi təqdim edirdilər.

Bunlarla bərabər, çar hökuməti xəfiyyəsinin sünni və şiə qrupları arasına səpdiyi nifaq toxumu cücməmiş, müxtəlif yerlərdə arzuolunmaz hal və hərəkətlər meydana gəlmişdi. Bütün bu natarazlıqların mövcud olduğu bir zamanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi ilə nəticələnən milli dirçəliş hərəkatında dindar iş adamları ilə bərabər, din xadimləri də fəal iştirak edirdilər. Lakin yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət olduqca gərgin idi. 1836-cı ildə çarizmin Alban kilsəsini ləğv etməsi ilə Azərbaycanda erməni qriqorian kilsəsinin pozucu fəaliyyəti daha da genişlənməmişdi ki, belə fəaliyyətin qarşısının alınması, azlıqda qalan xristian köçkün slavyan xalqların, eləcə də, yəhudilərin cəmiyyətdə gedən proseslərə inteqrasiyasının təmin edilməsi, müsəlmanlar içərisində məzhəb ayrışikliklərinə son qoyulması istiqamətində addımlar atmaq Cümhuriyyət aydınlarının dini-etiqad məsələlərində həssas olmalarını zərurətə çevirirdi. Çünki XX əsrin əvvəllərində din tamamilə siyasiləşmişdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikası rəhbərliyinin təklifi ilə ruhani idarələrini müsəlman məmurlarına həvalə etməklə Tiflis şəhərindəki ruhani idarələrinin bazasında Bakıda vahid müsəlman ruhani idarəsinin yaradılması qərara alındı. Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti müsəlmanlar üçün Qafqaz müsəlmanlarının vahid ruhani idarəsinin yaradılmasına nail oldu. 1918-ci il dekabrın 11-də çar hökuməti orqanlarının təyin etdiyi Qafqaz Şeyxülislamı M.Ə. Pişnamazzadə vəzifəsindən istefa verdi. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti sosial təminat və dini etiqad naziri Musa bəy Rəfiyevin sərəncamı ilə 48 yaşlı axund Ağa Əlizadə Qafqaz müsəlmanlarının birgə ruhani idarəsinin sədri, Şeyxülislam təyin edildi. Yeni Şeyxülislam məzhəb ayrışikliyini rədd edən, mürtəqə fikirli, milli heysiyyəti güclü olan və parlamentin işinə kömək edən bir şəxs idi.

Molla Ağa Əlizadə Azərbaycanda ilk Demokratik Respublikanın yaranmasını ürkədən alqışlayan din xadimlərindən idi. Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasının birinci ildönümü münasibətilə o demişdir: "Azadlığı yalnız müstəqil yaşamaq yolu ilə qorumaq və müdafiə etmək olar. Öz əqidəsini və fikrini şövqlə söyləmək və öz bəşəri iradəsini ifadə etmək yalnız müstəqil ölkədə

mümkündür. Asılı olmayan tədris ocaqlarında - orta və ali məktəblərdə ölkənin camaatının faydalana biləcəyi bütün biliklərə yiyələnmiş şüurlu adamlar yetişər. Allah-Taalanın buyruqlarını yalnız ölkənin istiqlaliyyəti şəraitində müvəffəqiyyətlə intişara yetirmək olar. İstiqlal hər bir tayfaya və hər bir şəxsiyyətə lazımdır".

Bu zaman Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti vicdan azadlığını təmin etmək sahəsində ilk addımlarını atırdı.

1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurasının müstəqillik haqqında qətnaməsində qeyd edilirdi ki, vətəndaşların hüququ, siyasi və dini azadlıqları təmin edilir, müstəqil Azərbaycan dövləti qeyri-dini, demokratik quruluşa malik olan ölkədir. Qətnamədə deyilirdi: "Azərbaycan Demokratik Respublikası milliyyətindən, dinindən, ictimai vəziyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşları öz hüduqları daxilində vətəndaşlıq və siyasi

ən çox yer ermənilərə verildi. Onları parlamentdə 21 deputat təmsil edirdi. Parlamentdə xristian xalqların rusların, almanların, ermənilərin və başqalarının fraksiyaları fəaliyyət göstərirdi: Slavyan - Rus İttifaqı fraksiyası (Viktor Klanevski, Basili Kravçenko, Cergey Remizov, Fyodor Kotilevski), Milli Azlıqlar Fraksiyası (Lorenz Kun, Moisey Quxman, Stanislav Vonsovic, Vasil Kujim), erməni fraksiyası (Arşak Paronyan, Yervan Taqionosov, İsaq Xocayev, Stepen Toqionosov, Georgi Şahnazarov), Daşnaksütyun fraksiyası (Arşak Malxazyan, Xoren Amaslyur, Poqos Cubarlı, Abqar Papyan, Aleksandr Ter-Azeryan, Boqdan Balyans).

Parlamentin iclaslarında heç bir dini ayin (dua oxunması və s.) icra edilmədi. Bütün dinlərdən olan deputatlar bərabər hüquqlu nümayəndə səlahiyyətinə malik idilər. Dinə münasibətdən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlar Azərbaycan Demokratik Respublikasının bərabər hüquqlu əhalisini təmsil edirdilər. Milli mənlilik duyğusunun güclənməsi ilə başlanan dirçəliş ümummilli vicdanı oyatmaya bilməzdi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Milli Şurası, sonra isə Parlamenti və Hökuməti mövcud olduğu qısa müddət ərzində iqtisadi, ictimai-siyasi və sosial həyatın müxtəlif sahələrinə aid çoxlu tələyüklü islahatlar həyata keçirmiş, müstəqil

1 918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurasının müstəqillik haqqında qətnaməsində qeyd edilirdi ki, vətəndaşların hüququ, siyasi və dini azadlıqları təmin edilir, müstəqil Azərbaycan dövləti qeyri-dini, demokratik quruluşa malik olan ölkədir. Qətnamədə deyilirdi: "Azərbaycan Demokratik Respublikası milliyyətindən, dinindən, ictimai vəziyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşları öz hüduqları daxilində vətəndaşlıq və siyasi hüquqlarla təmin edir". 1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan Parlamenti öz işinə başladı. Ölkənin parlamentində Azərbaycanın milli, dini tərkibi nəzərə alındı, müsəlmanlara 80, xristianlara 35 yer ayrıldı, özü də ən çox yer ermənilərə verildi. Onları parlamentdə 21 deputat təmsil edirdi.

hüquqlarla təmin edir".

1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan Parlamenti öz işinə başladı. Ölkənin parlamentində Azərbaycanın milli, dini tərkibi nəzərə alındı, müsəlmanlara 80, xristianlara 35 yer ayrıldı, özü də

Azərbaycan dövlətinin formalaşmış möhkəmlənməsi üçün misilsiz işlər görmüşdür. İqtisadi, siyasi-ictimai və sosial münasibətlər sahələrində vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsinə yönəldilmiş qərar və tədbirlərin tərkibində əhali-

nin vicdan azadlığı məsələləri xüsusi yer tuturdu. Azərbaycan Demokratik Respublikası Hökuməti və Parlamenti vicdan azadlığı haqqında ayrıca dekret və ya qərar qəbul etməyə imkan tapmasa da, onun bu problemə ən demokratik mövqeyi aydın idi. Azərbay-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

can Demokratik Respublikasının uğurları və faciələri, tarixi dərsəri, dini etiqad və vicdan azadlığı sahəsində təcrübəsi bu günümüz üçün çox maraqlıdır.

Səbuhi Hacıyevin fikrincə, milli ənənələrə qayıtmaq, əhəlinin dini ehtiyaclarını təmin etmək məqsədilə Xalq Maarifi və Dini Etiqad Nazirliyi (XMDEN) yaradıldı və N.B.Yusifbəyli bu quruma rəhbər təyin olundu. Nazirlik dərhal din xadimləri və dini qurumlarla sıx əməkdaşlığa başladı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Qafqaz müsəlmanlarının vahid ruhani idarəsinin yaradılmasına, şiə və sünni ruhani idarələrinin əməkdaşlığına nail oldu. XMDEN-in 10 avqust 1918-ci il tarixli qərarı ilə onlar Gəncəyə köçdürlər və könüllü olaraq 1918-ci il sentyabrın 1-də vahid orqanda birləşdilər. Sentyabrın 7-də XMDEN bu qərarı təsdiq etdi və Bakı 1918-ci ildə bolşeviklərdən azad olunduqdan sonra ruhani idarəsi buraya köçürüldü. Həmin dövrdə Demokratik Respublikada dini liderlərin rolu artdı, təcili milli ordu yaradıldı, hərbi hissələrdə "hərbi molla" vəzifəsi təsis olundu. Respublika rəhbərliyi bu məsələyə xüsusi önəm verdi və ciddi nəzarətdə saxladı. Hərbi din xadimlərinin fəaliyyətinə nəzarət isə Müdafiə Nazirliyi və dini idarə tərəfindən həyata keçirilirdi.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru